

ВСТУП

Збройне протистояння між радянськими партизанськими формуваннями та відділами Української Повстанської Армії (УПА) на західно-українських теренах, особливо в прифронтовій (радянсько-німецькій) зоні, залишається маловивченою сторінкою Другої світової війни. Наукових розвідок про бої та сутички, що відбувалися на «піковому» етапі конфлікту, а саме в зимове «міжсезоння» 1943–1944 років, бракує й поготів. Хоча тоді, як слушно зауважила дослідниця Альбіна Носкова, «на Волині, Поліссі й у Галичині йшла справжня міжусобна партизанська війна... діяли не лише загони ОУН-УПА, але й польські загони різного політичного спрямування, радянські партизанські з'єднання, які прибули зі східних районів УРСР, багатонаціональні загони поляків і українців прорадянської орієнтації, а також радянські військовослужбовці, що втекли з полону до різних загонів»¹.

На перший погляд, українська історіографія багата на наукові праці, в яких описується протистояння між українськими повстанцями та радянськими чинниками чи висвітлюються певні його епізоди. Але, якщо придивитися уважніше, то стає очевидним, що деякі радянські формування практично повністю проігноровані. До числа саме таких, «забутих», потрапили Перше та Друге молдавські радянські партизанські з'єднання (далі – 1 МРПЗ або андріївці; 2 МРПЗ або шкрябачівці). Хоча – саме ці з'єднання, під командуванням В. Андреева і Я. Шкрябача відповідно, на рубежі 1943–1944 років активно діяли в південній частині Великої Волині (південна Рівненщина, північна Тернопільщина, північна Хмельниччина), воювали там не лише з нацистами чи їхніми колаборантами, але й із місцевими відділами УПА, боївками ОУН(б), підпіллям ОУН(м).

У довідникові, що вийшов з нагоди відкриття виставки про «народних месників» у Києві 1944-го, лише в одному місці згадується 1 МРПЗ, причому як питомо молдавське формування: «У лісах і болотах Карелії, так само як у садах і виноградниках Молдавії, вогнем і лютою ненавистю зустріли непроханих фашистських гостей радянські патріоти. 5 тис. німецьких вояків знищило саме тільки молдавське партизанське з'єднання під керівництвом генерал-майора В. Андреева»². Зі стенограми лекції Г. Кузовкова внесок в історію України 1 і 2 МРПЗ незрозумілий³. У нарисі В. Андреева про 1 МРПЗ – цілий сонм обтічних

¹ Носкова Альбіна. Украинские националисты в борьбе за «Соборную Украину» // Новая и новейшая история. – 2013. – № 3. – С. 135.

² Республіканська виставка «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» (Довідник) / Ред. Л. Кизя, авт. Г. Кузовков, І. Дуб. – Київ: 4-та Республіканська поліграфічна фабрика, 1944. – С. 74.

³ Кузовков Г. Партизанський рух на Україні в період Великої вітчизняної війни. – Київ: Друкарня видавництва ЦК КП(б)У «Радянська Україна», 1951. – 35 с.

формулювань, але жодного натяку на його сутички чи бої з УПА⁴. Кількома штрихами рейди 2 МРПЗ українськими теренами описав Д. Єлін⁵. Очільник даного з'єднання Я. Шкрябач зробив це майстерніше, проте рукопис його праці «покраяли» рецензенти. В роки незалежності України, коли, здавалося б, настав дослідницький плюралізм, жодної наукової розвідки (навіть статті) про відносини між вказаними партизанськими з'єднаннями – з одного боку, та українськими повстанцями – з іншого, не вийшло. Наприклад, відомий історик Іван Патриляк, ведучи мову про найчисельніші партизанські рухи в Західній Україні станом на січень-лютий 1944-го, жодного з «молдавських» з'єднань не згадав⁶. Автори-упорядники тематичного науково-довідкового видання історію обох формувань охарактеризували, проте на їхні сутички з УПА навіть не натякнули⁷. Щодо назв і персонального складу упівських відділів, які чинили опір 1-му та 2-му МРПЗ – то тут якоїсь конкретики взагалі немає.

Які причини такої ситуації? На наш погляд, сучасних дослідників могло віднайти слово «молдавський» у назвах 1 і 2 МРПЗ (подумали, що до історії України вони стосунку не мають). А ще, напевне, декого збивала з пантелику неповнота масиву джерел, що зафондований у Центральному державному архіві громадських об'єднань (головний осередок збереження документів «молдавських» з'єднань в Україні). До того ж, цей масив у ЦДАГО ще й нерівномірно репрезентований: десятки архівних справ – із документами 1 МРПЗ, і всього-лише три справи – з документами 2 МРПЗ.

Для порівняння, в Архіві суспільно-політичних організацій Республіки Молдова (АСПО РМ), що знаходиться у м. Кишиневі, історію «молдавських» з'єднань (переважно – 2 МРПЗ) репрезентують тисячі архівних документів. Вони акумульовані у фондї № 3820. Ці джерела практично не вводилися до наукового обігу ні в Молдові, ні за її межами.

1 МРПЗ (к-р – В. Андреев) було створене в Гомельській обл. Білорусі 25 червня 1943 р.⁸ Перший його рейд українськими землями

⁴ Андреев В. Первое Молдавское / Партизаны вспоминают... / Состав. - ред. Д. Елин. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1980. – С. 11–43.

⁵ Єлін Д. Д. Партизаны Молдавии. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974. – 224 с. – С. 97–108 і др.

⁶ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – С. 456.

⁷ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними. 1941–1945 / Автори-упоряд.: В. С. Лозицький, О. В. Бажан, А. В. Кентій, О. С. Ткач та ін. – Київ: Парламентське видавництво, 2001. – С. 18, 88–90, 110–111.

⁸ «Рейд вирушили 25.6. Шість днів маневрували, ухилиючись від переслідувань ворогом. Відірвався і просуваюся успішно далі. Вночі 19.7 перейшов залізницю на ділянці Олевськ–Рокитне. Змови дезертирів [у] загонах немає». Див: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1346. – Арк. 13.

відбувся в липні – серпні. Андріївці з Білоруського Полісся дісталися північної Хмельниччини. Але на новому місці довго не протрималися – відступили на північний схід, у городницькі ліси Житомирської області. Другий рейд тривав з 17 січня до середини березня 1944 року. Впродовж нього з'єднання просунулося з городницьких лісів на південь Великої Волині. Певний час оперувало в північній Тернопільщині. Але завдання-максимуму – дістатися молдавських теренів – не виконало.

2 МРПЗ (к-р Я. Шкрябач) теж вирушало до Молдови з Білорусі. Його рейд українськими землями тривав від 7 жовтня 1943-го до лютого 1944-го. Спершу з'єднання пройшло західною частиною Рівненщини, далі минуло Ківерцівський р-н Волинської обл., Млинівський, Радивилівський, Дубенський р-ни Рівненської обл. і Кременецький р-н Тернопільської області. На Тернопіллі – в с. Буглові Лановецького р-ну – шкрябачівці отаборилися 2 лютого 1944 року. Через складну ситуацію в радянсько-німецькій прифронтовій зоні з'єднання трохи «покружляло» Лановецьким і Шумським районами, після чого наприкінці лютого завершило рейд.

Обидва з'єднання впродовж своїх рейдових операцій зростали. Так, якщо 21 вересня 1943 р. в 1 МРПЗ перебувало 670 осіб, то 2 грудня – 1000, 24 грудня – 1200, а станом на 14 січня 1944-го – вже до 2000 людей⁹. Менше за чисельністю 2 МРПЗ також стрімко «нарощувало масу» – з 261 у вересні 1943-го, 330 на початку січня 1944 р. до 416 осіб у лютому¹⁰.

Що цікаво, в жодному з вищезгаданих з'єднань етнічні молдавани не переважали. Так, упродовж певного часу в 2 МРПЗ налічувалося всього два представника молдавського народу¹¹. За свідченням В. Андреева, «кістяк» 1 МРПЗ складало цивільне населення Житомирської, Хмельницької областей України та Білорусі віком від 18 до 35 років¹². Лави обох формувань поповнювали примусово мобілізовані нацистами цивільні східноукраїнських областей і утікачі з німецького полону¹³. Таких 40 осіб, які спочатку були в УПА, згодом перейшло в 1 МРПЗ. Для порівняння, в Першому Воронезькому партизанському з'єднанні, яке теж оперувало на Тернопільщині, служило навіть «кілька сотень» азербайджанців¹⁴.

⁹ ЦДАГО. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1344. – Арк. 156; Там само. – Спр. 1346. – Арк. 111, 241; Там само. – Спр. 1466. – Арк. 264; Там само. – Спр. 1512. – Арк. 58; Там само. – Спр. 1558. – Арк. 58.

¹⁰ ЦДАГО. – Ф. 90. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 107.

¹¹ Там само.

¹² Андреев В. Первое Молдавское / Партизаны вспоминают... / Состав. ред. Д. Елин. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1980. – С. 26.

¹³ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 2: 1944–1945 / Под ред. А. Н. Артизова. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 280.

¹⁴ Arhiva Organizatiilor Social-politice a Republicii Moldova (Архив суспільно-політичних організацій Республіки Молдова, далі – АСПО РМ). – Ф. 3280. – Оп. 1. – Спр. 1073. – Арк. 146–147.

Найзапекліші бої та сутички 1 і 2 МРПЗ з відділами УПА і оунівськими боївками тривали два перших місяці 1944 року. Епіцентр подій – північні райони Тернопільщини. Їх, особливо Шумський, Кременецький і Лановецький р-ни, в значній мірі контролювали українські повстанці, за устроєм ці території нагадували окрему державу¹⁵. Шумські ліси довкола с. Антонівців, через велику концентрацію повстанських об'єктів (млини, хлібопекарні, м'ясопереробні та шевські цехи, швейні й боднарські майстерні, миловарня та ін.) називали «Антоновецькою республікою»¹⁶. До того ж, у с. Залісцях на Шумщині працювала школа політичних інструкторів, коло неї (на хут. Зелений Дуб) – підстаршинська школа, а в прикордонному с. Майдані (нині – Дубенський р-н Рівненської обл., на кордоні з Шумським р-ном) – саперна школа підстаршин УПА¹⁷. Поблизу діяли підрозділи Кременецького куреня на чолі з Іваном Климишиним-«Круком»¹⁸. А ще, станом на 7 січня 1944-го, в Дубенському р-ні (с. Обгів, нині – с. Соснівка на кордоні з Шумським р-ном), знаходилися підвідділ «Данька» і курінь Максима Скорупського-«Макса». Останній складався з трьох сотень УПА. Однією з них командував сам Скорупський, очільники двох інших – Семен Котик-«Докс» і Роман Шушкевич-«Бурлаченко»¹⁹.

Всі згадані відділи забезпечувало харчами, одягом та взуттям заплілля – переважно Шумського, Кременецького, Почаївського, Лановецького, Дедеркальського, Катербурзького, Вишнівецького повстанських районів. Ці терени разом із Плужненським р-ном (нині – у Хмельницькій обл.) наприкінці 1943 р. входили до Кременецького повстанського надрайону «7/7» Рівненської воєнної округи (ВО) «Богун»²⁰.

¹⁵ Ось як написав про ті краї командир Сумського партизанського з'єднання Сидір Ковпак: «Думав, що бійці хоча б трохи відпочинуть у шумських лісах, а тут націоналістів розвелось стільки, що кинь [камінця] в собаку, а попадеш у націоналіста. Доводиться по лісу маневрувати». (Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / Колл. составителей: О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий. – Москва: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – С. 69).

¹⁶ Стародубець Г. М. Українське повстанське заплілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 527 с. – С. 83; Скорупський М. Туди де бій за волю. – Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1992. – С. 214; Пукач В., Олещук І. За свободу і соборність України. – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2012. – С. 15.

¹⁷ Скорупський М. Туди де бій за волю. – Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1992. – С. 208–210, 212.

¹⁸ Є дані, що цей відділ 1943-го очолював «Бурсак». Див.: Мазурець С. Повстанськими стежками. Розповідь очевидця. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – С. 169.

¹⁹ Скорупський М. Туди де бій за волю. ... С. 209.

²⁰ Ковальчук В. М. Діяльність ОУН(б) і заплілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.) // Літопис УПА. Бібліотека. Т. 7. – Торонто–Львів, 2006. – С. 41–42, 51–52.

Унаслідок реорганізації УПА 18 січня 1944 р. утворилася УПА-Південь. «...Першим начальником штабу новоствореної УПА-Південь став петлюрівський полковник О. Даниленко-«Данько». Усе керівництво разом із штабом, охороною та зв'язковими перебувало на околицях села Майдан, неподалік штабу «Енея»²¹. З лютого й упродовж кількох наступних місяців, за даними двох радянських джерел, штаб ВО «Богун» («Південної групи УПА»), а також великі відділи цієї групи на чолі з Петром Олійником-«Енеєм» знаходилися вже в іншому місці – на захід від шумських лісів, у Кременецькому районі²². Чи поїхали туди штабісти УПА-Південь – невідомо.

Які конкретно малі повстанські відділи діяли на Кременеччині, Дубенщині, Лановеччині та інших суміжних районах наприкінці січня – в лютому 1944-го, «по-сусідству» з андріївцями й шкрябачівцями? Це ще належить уточнити дослідникам. Виявлені джерела повідомляють про сотню «Панаса» (в першій половині лютого знаходилася на Дубенщині, а в другій половині лютого – в кременецьких лісах), сотню «Гамалії» (друга половина лютого – кременецькі ліси), відділ «Данька» (друга половина лютого – Почаївщина)²³. Між січнем і березнем на Лановеччині рейдували сотні Ярослава Білинського-«Бистрого» (раніше перебувала в курені «Кропиви») та «Боруна»²⁴.

Після створення УПА-Південь змінилася структура мережі заплілля. На зміну колишньому Кременецькому повстанському надрайонові прийшли так звані терени, як-от терен «0,4» (включав окремі ділянки Шумського та інших районів), терен «К-3». Вони поділялися на райони²⁵. Наприкінці 1944-го на Тернопільщині вже фігурувало чотири округи (в тому числі Кременецька на чолі з провідником «Коржем»²⁶) – складові Подільського крайового проводу ОУН на Західноукраїнських землях (ЗУЗ).

²¹ Жив'юк А., Марчук І. Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – С. 52–53.

²² Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 2 ... С. 17, 59, 61; Теория и практика западноукраинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР (1939–1956). Сборник документов / Состав.: Н. И. Владимирцев, В. Д. Кривец и др. – Москва: Объединенная редакция МВД России, 2010. – С. 99.

²³ Скорупський М. Туди де бій за волю. ... С. 216; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 2 ... С. 227; Мазурець С. Повстанськими стежками. Розповідь очевидця. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – С. 169.

²⁴ Савка Б. Ходили в рейди повстанці / Заведнюк В. Ф. Вони вмирили, їм сурми не грали... (документи, спогади, коментарі). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – С. 402.

²⁵ Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і заплілля УПА... С. 41–42, 51–52.

²⁶ Стародубець Г. Українське повстанське заплілля... С. 69–70.

1-е і 2-е МРПЗ, рейдуючи північною Тернопільщиною, виконували десятки оперативних завдань Українського штабу партизанського руху (УШПР), а отже – НКВС і НКДБ. Серед власне найголовніших – збору інформації для розвідників при штабах підрозділів діючих радянських армій щодо розташування ворожих військ, комунікацій, вразливих місць на лінії радянсько-німецького фронту – були й такі: пошук і захоплення в полон активних українських «революціонерів», знищення бандерівських листівок про червоноармійців, агітаційні «антинаціоналістичні» бесіди з селянами, пошук схованок з повстанськими документами.

Приміром, 20 січня 1944 р. за с. Новосілками Млинівського р-ну (чеська колонія Красільно, нині не існує, знаходилася за 22 км. на північний захід від м. Дубно, неподалік теперішнього с. Привітне Млинівського р-ну) члени 2 МРПЗ відбили в повстанців документи «штабу УПА по Дубенському округу». Вочевидь, йдеться про штабні документи Дубенського куреня УПА, але підтвердити це складно, бо, наприклад, сучасник події Д. Єлін називав їх джерелами «Дубенської округи»²⁷. Немає даних ні про зміст, ні про псевдоніми чи географічні назви, вжиті в документах. До того ж, за свідченням іншого джерела, «штаб УПА по Дубенському округу»²⁸ зі «стаціонарними школами комплексу УПА, центральною поштою, складами та іншими службами» знаходився у с. Коханка (22 км на захід від м. Дубно, «на кордоні» зі сусідньою Кременеччиною – місцем дії Кременецького куреня УПА), ще якийсь «окружний штаб СБ УПА» – в с. Церквиську.

27 січня 2 МРПЗ випадково натрапило на «штабні документи» невідомого змісту в с. Коханці. Через 4 дні воно захопило документи СБ одного з повстанських районів, у яких згадується с. Устечко Кременецького р-ну. Ці джерела рейдувальники вилучили на Верboveцьких хуторах Лановецького р-ну з портфеля есбіста «Чіпки». «... всі вони адресовані командирів СБ «Чіпці». Тут була схема СБ і штат... у листуванні багато розглянутих донесень підрайонних інформвідділів із резолюцією командирів та позначками про виконання. Ось один приклад: начальник підрайонного інформвідділу пише, що мешканець села Устечка, розмовляючи з іншими селянами, сказав, що затія УПА – нісенітниця й джерело біди для всього народу. Коли його попередили, щоб так не висловлювався, відповів: «Поцілуйте мене в сраку разом із Вашим Бандерою. На цьому папірці стояла резолюція-присуд – «замордувати», «Чіпка», і відмітка якогось поліцейя «Викрнакр». А ще цілі списки «замордованих», – плутано описав вміст знайденого в портфелі «Чіпки» к-р 2 МРПЗ Я. Шкрябач²⁹. Хоча виявлені джерела він назвав «штабними документами штабу УПА по Дубенському округу», певна річ, цей архів стосується все-таки СБ Кременецького надрайону. Бо,

²⁷ Єлін Д. Партизаны Молдавии. ... С. 98.

²⁸ АСПО РМ. – Ф. 3280. – Оп. 1. – Спр. 113. – Арк. 28.

²⁹ Там само. – Спр. 1073. – Арк. 113–114.

обл. – область
 Оп. – опис
 ОРЕ – окремих розвідувальний ескадрон
 ОУН – Організація Українських Націоналістів
 ОУН(б) – Організація Українських Націоналістів (Бандерівців)
 ОУН(м) – Організація Українських Націоналістів (мельниківців)
 ПД – партизанское движение ([адянський] партизанський рух)
 ПП – приватний підприємець
 пп. – піхотний полк
 МРПЗ – Молдавське радянське партизанське з'єднання
 ПТР – протитанкова рушниця
 р. – рік, річка
 РККА – Рабоче-крестьянская красная армия (Робітничо-селянська червона армія)
 р-н – район
 РО – райотдел (райвідділ) [НКВД]
 РОА – Российская Освободительная Армия (Російська Визвольна Армія)
 РП – ручної пулемёт (ручний кулемет)
 с. – село
 С. (с.) – сторінка
 СО – секретний отдел (секретний відділ)

Спр. – справа
 СССР (СРСР) – Союз Советських Соціалістических Республик (Союз Радянських Соціалістических Республик)
 ст. – станція [залізнична], старший
 Ст. – старий
 ст. лейт. – старший лейтенант
 т. – тонна, товариш
 т. д. – так далі
 т. зв. – так звані
 ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю
 тов. – товариш
 тт. – томи
 УББ – Управління по боротьбі з бандитизмом [НКВС]
 УПА – Українська Повстанська Армія
 ур. – урочище
 УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УШПР (УШПД) – Український штаб партизанського руху [СРСР]
 Ф. – фонд
 х. (хут.) – хутір
 ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України
 ЦК – центральний комітет
 ЧА – Червона армія
 чол. – чоловік

ПЕРЕЛІК ФОТОГРАФІЙ ТА ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Схема бою 3-ї бригади ім. Фрунзе Першого молдавського з'єднання партизанських бригад із українськими повстанцями біля с. Усті, укладена начальником штабу 3-ї бригади (підпис нерозбірливий) (від 24.12.1943 р.) (ЦДАГО, ф. 89, оп. 1, спр. 59, арк. 54) 114

ЗМІСТ

ВСТУП.	7
ПЕРШЕ МОЛДАВСЬКЕ ПАРТИЗАНСЬКЕ З'ЄДНАННЯ.	22
ДРУГЕ МОЛДАВСЬКЕ ПАРТИЗАНСЬКЕ З'ЄДНАННЯ.	61
ЛИСТУВАННЯ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО МОЛДАВСЬКИХ ПАРТИЗАНСЬКИХ З'ЄДНАНЬ ІЗ БАНДЕРІВЦЯМИ.	111
ПОКАЖЧИК.	115
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР.	127
ПЕРЕЛІК ФОТОГРАФІЙ ТА ІЛЮСТРАЦІЙ.	128